

УДК 316.64:159.922

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2019.2\(50\).185831](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2019.2(50).185831)

Жовтянська В. В.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
e-mail: VZhovtianska@gmail.com
ORCID: ID 0000-0002-7992-6943

**ДВА ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ І ПСИХОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ЇХНЬОГО ФОРМУВАННЯ**

У роботі розглядаються засади формування двох видів соціальних норм, які можуть бути позначені як моральні та традиційні. Зазвичай дослідники виділяють два види соціальних норм за джерелом їхнього походження: моральні та конвенційні. Перші пов'язуються із забороною на нанесення шкоди іншим людям; другі пов'язуються із суспільними домовленостями стосовно стандартів поведінки в певних ситуаціях. Я висунула припущення, що ті соціальні норми, які не пов'язані із забороною нанесення шкоди іншим, за своїм походженням можуть бути пов'язані не з домовленостями між людьми, а з тим, що звичні для індивідів паттерни поведінки розглядаються ними як обов'язкові для виконання стандарти. Можливість утворення соціальних норм у такий спосіб перевірялася в емпіричному дослідженні, результати якого підтверджують вихідне припущення.

Ключові слова: соціальні норми, моральні соціальні норми, конвенційні соціальні норми, традиційні соціальні норми.

Постановка проблеми. Соціальна норма — одне з фундаментальних понять соціогуманітарних наук, і подекуди воно навіть визначається як основне поняття соціальної онтології (Detel, 2008). Таке велике значення соціальним нормам при дослідженні суспільних процесів надається у зв'язку з тим, що вони розглядаються як одна з головних передумов організованої людської взаємодії (Shmidt & Tomasello, 2012). Наразі найбільший інтерес до соціальних норм з огляду на історію і

кількість досліджень виявили соціальна філософія і соціологія. Хоча не можна сказати, що психологія не має своїх напрацювань у цій галузі, усе ж багато запитань залишаються відкритими. Передусім це стосується розуміння механізмів формування і функціонування різних видів соціальних норм.

Аналіз літератури. У найбільш загальному розумінні соціальні норми — це приписи, стандарти або практики, які встановлюють і регулюють поведінку членів певної соціальної групи (Бобнева, 1980; Detel, 2008). Однак психологічний погляд на соціальні феномени передбачає, що для того, щоб якісь приписи чи стандарти регулювали поведінку, вони мають якимось чином ідентифікуватись як поведінкові регулятори конкретними індивідами. Тому у психології під соціальними нормами зазвичай розуміють уявлення індивіда як члена соціальної групи про те, як члени цієї соціальної групи мають себе поводити в тій чи іншій ситуації (Cialdini et al., 1990; Fehr & Fischbacher, 2004; McDonald & Crandall, 2015); подекуди під соціальними нормами розуміються уявлення індивіда про те, як будуть поводити себе більшість значущих для нього людей (Reynolds et al., 2015). При цьому виділяються два типи соціальних норм (Cialdini et al., 1990): дескриптивні та ін'юнктивні. Перші стосуються індивідуальних уявлень про те, як будуть поводитись інші, тобто описують, що є звичайним для членів соціальної групи. Другі стосуються уявлень про те, які зразки поведінки в цій групі є припустимими, а які неприпустимими.

Більшість дослідників зосереджується на аналізі ін'юнктивних соціальних норм, оскільки саме вони виступають безпосереднім регулятором поведінки людей у групі. Функціонування таких норм зазвичай пов'язується із застосуванням санкцій, які розглядаються як механізм запобігання нормативним порушенням (Cialdini et al., 1990; Detel, 2008; Fehr & Fischbacher, 2004). Причому наразі можна виділити дві точки зору на спосіб функціонування ін'юнктивних соціальних норм.

Так, деякі дослідники вважають, що таке функціонування пов'язане з уявленнями індивіда про те, які очікування від нього мають інші члени групи, та що саме буде ними схвалюватися, а що, навпаки, підпаде під дію санкцій (Cialdini et al.,

1990). Тобто йдеться про подвійні очікування: мої очікування стосовно того, що від мене очікують інші. При такому підході основним механізмом функціонування соціальних норм є конформність, тобто орієнтація індивіда на схвалення його поведінки іншими членами групи.

Інша точка зору передбачає, що ін'юнктивні соціальні норми — це не лише привід для регуляції індивідом власної поведінки відповідно до загальних стандартів, а й привід для критики індивідом поведінки інших людей (Rakoczy & Shmidt, 2013). Це значить, що будь-який член групи є не лише об'єктом, а й суб'єктом дії соціальних норм. Тут постає питання про те, звідки беруться норми, які застосовуються індивідом для оцінки власної поведінки та поведінки інших людей, тобто постає питання про засади формування соціальних норм.

Дослідники виділяють декілька видів соціальних норм за способом їх формування. Так, подекуди виділяються норми раціональності, які відображають логічні стандарти (Rakoczy & Shmidt, 2013), і норми благопристойності, які «забороняють» членам групи робити речі, які викликають фізіологічну відразу в інших людей (Lisciandra et al., 2013). Але найчастіше дослідники виділяють моральні і конвенційні соціальні норми (Schmidt & Tomasello, 2012; Rakoczy & Shmidt, 2013; Lisciandra et al., 2013). Якщо перші пов'язуються із запобіганням нанесення прямої шкоди людині або суспільству, то другі розглядаються як відносно довільні домовленості стосовно стандартів поведінки у певних ситуаціях.

Подекуди лише конвенційні норми вважаються власне соціальними нормами, тому що лише вони спираються на зовнішній щодо індивіда соціальний контекст, у той час як моральні норми є інтерналізованими, «внутрішніми» стандартами для індивіда (Lisciandra et al., 2013; Reynolds et al., 2015). Водночас є думка, що для того, щоб норми сприймалися індивідом саме як норми, вони мають бути інтеріоризовані його психікою, тобто норма є водночас і загально-соціальним, і власне психічним явищем (Andrighetto et al., 2007).

Отже, наразі в множині поглядів на те, що таке соціальна норма, а тим більше стосовно видів соціальних норм і меха-

нізмів їхнього формування чи функціонування, панує швидше різноманіття, аніж одностайність. А от у чому сходиться більшість дослідників, так це в баченні ролі соціальних норм у суспільстві. Вони розглядаються не лише як базис соціальної кооперації, а й як міцний засіб запобігання деструктивній поведінці у членів групи, і зокрема як засіб запобігання передсудам і дискримінації (McDonald & Crandall, 2015).

Із такою позитивною оцінкою ролі соціальних норм у суспільстві можна знайти незгоду лише у небагатьох дослідників. Так, Кренделл та ін. вважають, що сили, які формують нормативне наступництво, і сили, які визначають людські передсуди, ті самі (Crandall et al., 2013). При цьому соціальні норми можуть толерувати або не толерувати передсуди, залежно від ставлення у суспільстві до певних соціальних груп (і їхніх представників). У цілому автори спостерігають тенденцію до поступового розширення нормативного прийняття різних соціальних груп у суспільстві: те, що піддавалось обструкції, скажімо, сто років тому, зараз сприймається як цілком нормальне. Цікавим є теоретичне дослідження Товстокорої, яка вважає, що дискурс бінарних опозицій типу «норма — антинорма», де остання за визначенням маркується як негативне явище, призводить до неможливості зміни соціальних норм (Товстокора, 2015).

В останніх двох дослідженнях явно або неявно піднімається питання про можливість і навіть необхідність зміни соціальних норм, це означає, що соціальна норма як така може нести в собі не лише користь, а й негатив або, скажімо так, складності для функціонування суспільства. Узагалі питання про роль соціальних норм безпосередньо стосується питання про їхнє походження, а якщо більш точно, стосується того факту, що не всі соціальні норми є моральними соціальними нормами, тобто такими нормами, що містять несхвалення деструктивної щодо суспільства або індивіда поведінки. Як уже говорилося, більшість авторів окрім моральних виділяють ще конвенційні соціальні норми, і саме вони, а точніше їхнє походження і функціонування викликають питання. Перше з них можна сформулювати так: а чи справді такі норми є конвенційними, тобто нормами-домовленостями? І друге питання: чи справді

такі норми є базою для забезпечення кооперативної поведінки членів суспільства, як на цьому наголошують деякі дослідники? **Метою** цієї роботи є визначення засад формування соціальних норм, а передусім тих норм-умовностей, які не пов'язані з запобіганням деструктивної поведінки членами соціальної групи.

Можна припустити, що якщо говорити про соціальні норми, які не пов'язані з вимогами раціональності, фізіологічною гидливістю і заборонами на нанесення шкоди іншим, то це в першу чергу будуть норми, які швидше можна назвати традиційними, аніж конвенційними. Це норми, походження яких пов'язано з тенденцією сприймати звичні паттерни поведінки як обов'язкові стандарти для виконання членами суспільства. Звичність тут розглядається у найширшому розумінні: це те, що є звичайним і регулярним у житті певної групи, а не лише конкретного індивіда.

Отже, перша **гіпотеза** дослідження виглядає наступним чином. Існує принаймні два види соціальних норм, які відрізняються за способом свого формування. Формування соціальних норм першого виду обумовлено заборонами на нанесення шкоди людині або суспільству. Тут йдеться про те, що зазвичай іменується моральними нормами. Формування норм другого виду обумовлено тим, що звичні для членів групи форми поведінки розглядаються ними як обов'язкові для загального виконання стандарти. Такі норми будемо надалі позначати як традиційні.

Крім того, можна висунути **гіпотезу** про те, що індивіди, схильні до актуалізації норм другого типу, статистично відрізняються від індивідів, не схильних до їх актуалізації, низкою індивідуальних особливостей, а саме: 1) більш низькою гнучкістю мислення; 2) більш низькою рефлексивністю за когнітивним стилем «імпульсивність — рефлексивність»; 3) більшою орієнтацією на цінності конформності і традиції.

Дизайн дослідження. Для перевірки висунутих гіпотез було проведено емпіричне дослідження. Його основним інструментарієм виступила спеціально розроблена анкета, яка складалася з трьох основних завдань. У кожному з них досліджуваним пропонувалося за 5-бальною шкалою оцінити низку зразків людської поведінки. У першому завданні потрібно було оцінити,

наскільки нормальними за суб'єктивним сприйняттям респондента є наведені зразки поведінки. У другому завданні потрібно було оцінити, наскільки ці зразки поведінки з погляду респондента є звичайними. Нарешті, в третьому завданні потрібно було оцінити, наскільки ці зразки поведінки, на думку респондента, є припустимими або неприпустимими.

Перше завдання анкети було спрямоване на визначення суб'єктивної оцінки нормальності тієї чи іншої поведінки. Друге завдання було спрямоване на визначення відповідності поведінки до описативних соціальних норм, а третє завдання — на визначення відповідності поведінки до ін'юнктивних соціальних норм.

Зразки поведінки, які надавалися респондентам для оцінки, були різного плану. По-перше, було два приклади поведінки, пов'язаної з нанесенням безпосередньої шкоди суспільству (вони стосувалися актуальної для України теми надання хабарів). По-друге, було чотири приклади поведінки, яка не несе безпосередньої шкоди, але тією чи іншою мірою порушує звичні стандарти, характерні для українського соціуму. Діапазон таких «порушень» коливався від фарбування волосся у незвичний колір до появи без одягу в громадських місцях. По-третє, було два приклади поведінки, пов'язаної, в одному випадку, з гомосексуальними, а в другому — з міжрасовими стосунками.

Крім того, респондентам пропонувалося кілька тестів для визначення індивідуальних характеристик: тест визначення когнітивного стилю «імпульсивність — рефлексивність» «Порівняння схожих малюнків» Дж. Кагана, субтест на дивергентне мислення Дж. Гілфорда, ціннісний опитувальник Ш. Шварца.

У дослідженні взяли участь 38 студентів з Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вік досліджуваних становив від 18 до 22 років.

Результати. Спочатку було проведено кореляційний аналіз між оцінками поведінкових зразків за описативними та ін'юнктивними соціальними нормами. Тобто розглядалось, як корелюють оцінки зразків поведінки за рівнем звичайності з оцінками цих же зразків поведінки за рівнем припустимості.

Виявилось, що для зразків відносно незвичайної поведінки (поведінки, що порушує звичні стандарти), а також для зразків поведінки, яка стосувалася міжрасових і гомосексуальних стосунків існує значуща кореляція між оцінками такої поведінки за рівнем звичайності і за рівнем припустимості. Причому кореляція тут є доволі відчутною: коефіцієнти кореляції містяться в діапазоні від 0,43 до 0,65. Натомість для зразків поведінки, яка стосується нанесення шкоди суспільству (тобто порушує моральні норми), такої кореляції не виявлено.

Отже, ми можемо констатувати, що є норми, застосування яких не пов'язано із типовістю, тобто звичайністю, з погляду індивіда, поведінкових паттернів, і є норми, застосування яких з цією типовістю пов'язані. У цьому другому випадку йдеться про те, що дескриптивні норми, тобто очікування на певну поведінку як типову і стандартну, мають тенденцію перетворюватися на ін'юнктивні норми, тобто норми-вимоги.

Тут може виникнути запитання, чи достатньо самих лише коефіцієнтів кореляції, щоб говорити, що саме сприйняття поведінки індивідом як звичайної або незвичайної впливає на те, щоб ця поведінка маркувалася ним як припустима чи не припустима. Ми ще повернемося до цього питання, коли будемо обговорювати зв'язок між характером застосування норм і індивідуальними характеристиками респондентів.

Важливо зауважити, що для зразків поведінки, яка стосувалася міжрасових і гомосексуальних стосунків, можна бачити той самий ефект, що й для інших зразків відносно незвичайної поведінки, а саме — зв'язок між звичайністю та припустимістю. Власне, це і не дивно, адже такі стосунки, принаймні їхній вияв, не є типовими для українського суспільства. Наявні дані показують, що упередження стосовно міжрасових і гомосексуальних стосунків, принаймні частково, пов'язані саме з їх незвичайністю. Узагалі, якщо оцінки поведінки як звичайної або незвичайної можуть ставати підставою для маркування цієї поведінки як припустимої або неприпустимої, то цілком зрозуміло, що цей ефект є підґрунтям для виникнення упереджень стосовно інакшості як такої, оскільки інакшість завжди є незвичайною.

Далі було розглянуто кореляцію між оцінками зразків поведінки як нормальних (за суб'єктивним сприйняттям респондентів) і оцінками цих же зразків як а) звичайних і б) припустимих.

Було виявлено, що оцінки зразків поведінки як нормальних корелюють з оцінками зразків поведінки як звичайних, окрім випадків порушення моральних норм. Коефіцієнти кореляції для випадків, не пов'язаних з моральними нормами, коливалися від 0,54 до 0,67 і всі були значущими. Але ще вищими — від 0,71 до 0,84 — були коефіцієнти кореляції між оцінками зразків поведінки як нормальних і оцінками тих же зразків поведінки як припустимих. Причому в останньому випадку спостерігався зв'язок між вказаними оцінками також і для прикладів порушення моральних норм. Іншими словами, сприйняття поведінки як нормальної в повсякденному розумінні є майже тим самим, що сприйняття її як припустимої.

Крім того, розглядався зв'язок між оцінками поведінки та індивідуальними характеристиками досліджуваних, а насамперед — з особливостями когнітивної діяльності. Нагадую, що для визначення останніх було використано субтест Гілфорда на дивергентне мислення і методику Кагана для визначення когнітивного стилю «імпульсивність — рефлексивність».

Тест, а точніше — субтест Гілфорда є одним з варіантів класичної методики, де досліджуваним пропонується навести якомога більше способів використання якогось звичного предмета. Йдеться про субтест, а не про тест як такий, тому що він використовувався як одна з декількох методик, які визначають так зване дивергентне, тобто нелінійне мислення. Цей субтест є доволі простим і прозорим дослідницьким інструментарієм, який дозволяє на конкретному прикладі визначити гнучкість мислення досліджуваних, їхню здатність вийти за межі звичного контексту. За моєю гіпотезою, перетворення дескриптивних норм на ін'юнктивні, тобто, грубо кажучи, перетворення звичного на обов'язкове може спричинятися недостатньою гнучкістю мислення індивідів. Тому цікаво було подивитись, як корелюють показники теста Гілфорда зі схильністю досліджуваних використовувати традиційні норми.

Друга методика з когнітивної сфери, яка була використана в дослідженні, — методика Кагана для визначення когнітивного стилю «імпульсивність — рефлексивність» — спрямована на визначення схильності індивіда до прийняття імпульсивних або ж, навпаки, верифікованих вердиктів. Ця методика була залучена до вивчення соціальних норм, щоби перевірити, чи може бути пов'язане перетворення звичного на обов'язкове при формуванні традиційних норм з браком рефлексивності в індивідів. Справді, брак рефлексивності сприяє суб'єктивному сприйняттю правдоподібного як правильного, а це власне те, на чому і заснована методика Кагана.

Спочатку розглянемо, як корелюють оцінки зразків поведінки як нормальних з результатами по вказаних тестах. Виявилось, що результати за субтестом Гілфорда, які показують рівень гнучкості мислення, прямо корелюють з оцінками нормальності трьох зразків відносно незвичайної поведінки і обернено (хоча і слабо) корелюють з оцінками обох зразків поведінки, що порушує моральні норми. Аналогічна картина спостерігалася для рівня рефлексивності, виміряного за тестом Кагана: пряма кореляція з оцінками чотирьох зразків відносно незвичайної поведінки і обернена (хоча і слабо) кореляція з оцінками «аморальної» поведінки. Отже, можна сказати, що вказані характеристики мислення індивіда мають не тотальний, але все-таки відчутний вплив на формування як традиційних, так і моральних норм: стримуючий вплив щодо формування перших і позитивний вплив щодо формування других.

Розглянемо тепер кореляційні зв'язки оцінок зразків поведінки із показниками, отриманими за методикою Шварца. Остання стосується вже не когнітивної, а ціннісної сфери особистості. За цією методикою визначається вираженість в профілі досліджуваного десяти так званих базових цінностей, які коротко позначаються як Традиція, Конформність, Доброта, Універсалізм, Самостійність, Стимуляція, Гедонізм, Досягнення, Влада, Безпека.

Найбільш істотно з оцінками зразків відносно незвичайної поведінки і як нормальних, і як припустимих корелював рівень вираженості в профілі досліджуваного цінності Традиція: ло-

яльність до незвичайного обернено корелювала з вираженістю цієї цінності. Децю менш істотно з цими ж оцінками корелював рівень вираженості в профілі досліджуваного цінності Безпеки: так само лояльність до незвичайного обернено корелювала з вираженістю цієї цінності. Цінність Конформності проявила себе лише відносно лише двох зразків поведінки, лояльність до яких обернено корелювала з вираженістю цієї цінності.

Зміст ціннісних орієнтацій, які корелюють з нормативними оцінками зразків поведінки, допомагає уточнити засади їхнього формування. Передусім це стосується оцінок відносно незвичайної поведінки, які виявились пов'язаними не так з цінністю Конформності, як можна було б припустити з літературних джерел, як з орієнтацією на цінності Традиції і, меншою мірою, Безпеки. Це консервативні цінності, перша з яких означає повагу до усталених звичаїв і культурних традицій, а друга — орієнтацію на власну безпеку, а також на безпеку і стабільність суспільства.

Якщо раніше можна було говорити просто про формальний зв'язок між оцінками поведінки як звичайної і її оцінками як припустимої, то тепер ми можемо поглянути на цей зв'язок більш змістовно. Оскільки оцінка припустимості для відносно незвичайної поведінки виявилася пов'язаною з консервативними ціннісними орієнтаціями, то тепер можна більш впевнено говорити, що традиційні соціальні норми пов'язані саме зі спробою розглядати звичайне як належне, що це є норми-консервації усталеної поведінки.

Отже, розглядаючи умовні по суті соціальні норми, які не є моральними нормами, ми побачили, що вони за своєю природою не є конвенційними. Своім походженням вони зобов'язані не домовленостям, а орієнтаціям індивіда на звичні стандарти поведінки. Тепер ми можемо по-іншому поглянути і на ролі соціальних норм у суспільстві. Справді, є моральні соціальні норми, які пов'язані із забороною на нанесення шкоди іншим членам суспільства. Але окрім того є і традиційні соціальні норми, роль яких пов'язана із консервацією розповсюджених поведінкових паттернів і, зокрема, формуванням упереджень стосовно незвичайних форм поведінки.

Висновки. 1. Існують принаймні два види соціальних норм, які відрізняються за способом свого формування: моральні та традиційні соціальні норми. Формування моральних соціальних норм обумовлено заборонаю на завдання шкоди іншим людям та суспільству в цілому. Формування традиційних соціальних норм обумовлено тим, що звичні для членів групи стандарти поведінки розглядаються ними як обов'язкові для загального виконання.

2. Схильність до актуалізації традиційних соціальних норм індивідом пов'язана з його орієнтацією на консервативні цінності, а також з низкою когнітивних особливостей: низькою гнучкістю мислення і низькою рефлексивністю при формуванні суджень.

3. Роль соціальних норм у житті суспільства полягає не лише в створенні засад для корпоративної поведінки і запобіжників для деструктивної поведінки членів соціуму. Соціальні норми також сприяють консервації усталених поведінкових паттернів і формуванню упередженості щодо поведінкової інакшості.

Список використаних джерел

1. Бобнева, М. И. Социальные нормы и регуляция поведения: автореф. М.: Ин-т психологии АН СССР, 1980.
2. Товстокопа Ю. В. Диверсифікація соціальних норм: репрезентація «іншого як інакшого» // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки, 2015. С. 128, 249–252. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2015_128_57.
3. Andrighetto G., Campenni M., Conte R., Paolucci M. On the Immersion of Norms: a Normative Agent Architecture, Proceedings of AAAI Symposium, Social and Organizational Aspects of Artificial Intelligence. Washington DC, 2007.
4. Cialdini R. B., Reno R. R., Kallgren C. A. A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places // Journal of Personality and Social Psychology. 1990. 58(6). P. 1015–1026. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.58.6.1015>
5. Crandall C. S., Ferguson M. A., Bahns A. J. When we see prejudice: The normative window and social change // C. Stangor & C. S. Crandall (Eds.) Frontiers of social psychology. Stereotyping and prejudice. New York, NY, US: Psychology Press, 2013. P. 53–69.
6. Detel W. On the concept of basic social norms. Analyse & Kritik. 2008. 30. P. 469–482.

7. Fehr E., Fischbacher U. Social Norms and Human Cooperation // Trends in Cognitive Sciences. 2004. 8. P. 185–190.
8. Lisciandra C., Postma-Nilsenová, M., Colombo, M. Conformality. A study on group conditioning of normative judgment // Review of Philosophy and Psychology. 2013. 4. P. 751–764.
9. McDonald R., Crandall C. Social norms and social influence // Current Opinion in Behavioral Sciences. 2015. (3). P. 147–151. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.04.006>
10. Rakoczy H., Schmidt M. F. H. The early ontogeny of social norms // Child Development Perspectives. 2013. 7(1). P. 17–21. <http://dx.doi.org/10.1111/cdep.12010>
11. Reynolds K. J., Subasic E., Tindall K. The problem of behaviour change: From social norms to an ingroup focus // Social and Personality Psychology Compass. 2015. 9. P. 45–56. doi: 10.1111/spc3.12155.
12. Schmidt M. F. H., Tomasello M. Young children enforce social norms // Current Directions in Psychological Science 2012. 21. P. 232–236. doi:10.1177/0963721412448659

References

1. Bobneva, M. I. (1980). Sotsial'nyye normy i regulyatsiya povedeniya [Social norms and behavior regulation]. Abstract of thesis. M.: Institute of psychology.
2. Tovstokora Y U. V. (2015). Dyversyfikatsiya sotsial'nykh norm: reprezentatsiya «inshoho yak inakshoho» [Diversification of social norms: the representation of «another as different»]. Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences, 128, 249–252. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2015_128_57.
3. Andrighetto, G., Campenni, M., Conte, R. and Paolucci, M. On the Emergence of Norms: a Normative Agent Architecture, Proceedings of AAAI Symposium, Social and Organizational Aspects of Artificial Intelligence, Washington DC, 2007.
4. Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015–1026. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.58.6.1015>
5. Crandall, C. S., Ferguson, M. A., & Bahns, A. J. (2013). When we see prejudice: The normative window and social change. In C. Stangor & C. S. Crandall (Eds.), *Frontiers of social psychology. Stereotyping and prejudice* (pp. 53–69). New York, NY, US: Psychology Press.
6. Detel, W. (2008). On the concept of basic social norms. *Analyse & Kritik* 30, 469–482.
7. Fehr, E. and Fischbacher, U. (2004) Social Norms and Human Cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, 8, 185–190.
8. Lisciandra, C., Postma-Nilsenová, M. & Colombo, M. (2013). Conformality. A study on group conditioning of normative judgment. *Review of Philosophy and Psychology*, 4, 751–764.

9. McDonald, R., & Crandall, C. (2015). Social norms and social influence. *Current Opinion in Behavioral Sciences* (3), 147–151. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.04.006>
10. Rakoczy, H., & Schmidt, M. F. H. (2013). The early ontogeny of social norms. *Child Development Perspectives*, 7(1), 17–21. <http://dx.doi.org/10.1111/cdep.12010>
11. Reynolds, K. J., Subasic, E., Tindall, K. (2015) The problem of behaviour change: From social norms to an ingroup focus. *Social and Personality Psychology Compass*, 9, 45–56. doi: 10.1111/spc3.12155.
12. Schmidt, M. F. H., & Tomasello, M. (2012). Young children enforce social norms. *Current Directions in Psychological Science*, 21, 232–236. doi:10.1177/0963721412448659

Жовтянская В. В.

кандидат психологических наук, старший научный сотрудник
Института социальной и политической психологии
НАПН Украины

ДВА ВИДА СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

В работе рассматриваются основы формирования двух видов социальных норм, которые могут быть обозначены как моральные и традиционные. Обычно исследователи выделяют два вида социальных норм исходя из источника их происхождения: моральные и конвенционные. Первые связываются с запретом на нанесение вреда другим людям; вторые связываются с общественными договоренностями относительно стандартов поведения в определенных ситуациях. Я выдвинула предположение, что те социальные нормы, которые не связаны с запретом нанесения вреда другим, по своему происхождению могут быть связаны не с договоренностями между людьми, а с тем, что привычные для индивидов паттерны поведения рассматриваются ими как обязательные для выполнения стандарты. Возможность образования социальных норм таким образом проверялась в эмпирическом исследовании, результаты которого подтверждают исходное предположение.

Ключевые слова: социальные нормы, моральные социальные нормы, конвенционные социальные нормы, традиционные социальные нормы.

Zhovtianska V. V.

PhD, senior researcher, senior researcher in Institute of Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences in Ukraine

VZhovtianska@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-7992-6943

THE TWO TYPES OF SOCIAL NORMS AND PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF THEIR FORMATION

The paper considers principles of formation of the two types of social norms that can be denoted as moral and traditional social norms. Usually researchers distinguish the two types of social norms by source of their origin: moral and conventional social norms. The former are associated with a prohibition of causing harm to other people; the latter are associated with social agreements on standards of behavior in certain situations. I have suggested that those social norms that are not connected with the prohibition of causing harm to others, by their origin may be related not to convention between people, but to the fact that patterns of behavior that are common to individuals are considered to be obligatory for implementing standards. The possibility of creating social norms in this way was checked in an empirical study. The relationship between the tendency of an individual to apply traditional social norms and his individual characteristics was also considered. The results of the study confirmed the initial assumption. These results suggest that a role of social norms in the life of society is not only in creating the basis for corporate behavior, as researchers usually say. Social norms can also contribute to conservation of established behavioral patterns and formation of prejudices about non-standard behavior.

Key words: social norm, moral social norm, conventional social norm, traditional social norm, prejudice.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2019